

УДК 343.8

Т.В. КАМ'ЯНЕЦЬ, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ

Ключові слова: правовий статус, обмеження волі, права засуджених, обов'язки засуджених, виправний центр

За сучасних умов права людини, в тому числі засудженої, отримують все більшу соціально-політичну цінність, тому питання правового статусу осіб, засуджених до різного виду кримінальних покарань, все більше актуалізується. Серед них виділяються засуджені до обмеження волі особи – особлива категорія громадян, яка за своїм правовим статусом є значно відмінною як від вільних громадян, так і від осіб, засуджених до позбавлення волі та інших покарань.

Незважаючи на доволі значний час, який минув із моменту запровадження цього виду покарання (майже дев'ять років), питання правового статусу засуджених залишаються не в повній мірі розробленими. Результати наукового вивчення проблем забезпечення реалізації прав і свобод особами, засудженими до різних видів кримінальних покарань, в тому числі, й тими, хто відбуває покарання у виді обмеження волі, викладені у наукових публікаціях В.А. Бадири, І.Г. Богатирьова, О.В. Лисодеда, Л.П. Оніки, М.В. Романова, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, В.П. Филонова, А.І. Фролова, М.П. Черненка та ін. Поряд із цим фундаментальні дослідження проблеми забезпечення правового статусу засуджених саме до обмеження волі не проводились, з цього приводу на сьогодні існують лише розрізнені статті. Тому метою роботи є надання авторського бачення поняття «пра-

вовий статус засуджених до обмеження волі» з урахуванням існуючих поглядів на дану проблему. Її новизна полягає у виділенні ключових елементів правового статусу засуджених, які тримаються у виправних центрах, та визначення їх змісту.

За визначенням Великого юридичного словника, правовий статус (лат. status – стан, становище) – це встановлене нормами права становище його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків [1, с.65]. Згідно з загальною теорією права, коли йдеться про правовий статус особи, то розуміється, що вона має і правосуб'єктність, і певне коло основних прав, що характеризують її правове становище в суспільстві чи в певній сфері суспільного життя [2, с.70]. За Коментарем до Кримінально-виконавчого кодексу РФ і Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими, права, свободи, законні інтереси та юридичні обов'язки й утворюють правове становище (статус) громадянина [3, с.51]. У теорії кримінально-виконавчого права можна зустріти тлумачення правового статусу людини як закріплене різними галузями права й виражене через систему прав, законних інтересів та обов'язків становище особи, яка виконує суспільно-значущу, стабільну соціальну роль [4, с.29–30].

У правовій літературі правове становище та правовий статус осіб громадян частіше за все отожднюється й частіше за все визначається як сукупність прав, свобод і обов'язків особи, з огляду на що вказується на здатність правового статусу визначати межі свободи особистості, обсяг їх прав і обов'язків, законних інтересів і інших правових можливостей, а правовий статус розуміють у якості правового становища у суспільстві [5, с.46, 48]. Однак, деякі дослідники зазначають, що встановлюючи відповідний правовий режим для громадян і негромадян, для осіб, які належать до різних груп населення, держава перетворює фактичне становище людини у певний юридичний статус [6, с.98]. Таке розуміння правового статусу громадянина мо-

же бути основоположним для визначення й розробки правового статусу осіб, засуджених до обмеження волі, адже, правовий статус вказаних осіб є за своїми сукупними характеристиками значно відмінним від інших категорій громадян.

Відповідно до доктринального визначення, «правовий статус» фіксує уявлення про обсяг і зміст тих прав і обов'язків, які надаються громадянам державою, закріплюються за ними законом. Правовий статус є виразом прав і свобод особистості, фіксує зовнішні правові умови становища особистості у суспільстві. Категорія «правовий статус» є детермінантом різного роду відносин, що визначають реальне становище їх індивідуального носія [7, с.179]. У літературі визнається, що до складових правового статусу входять права, свободи і обов'язки особи [6, с.34, 50]; права, інтереси і обов'язки [4, с.29-30]; права і обов'язки [8, с.74; 9, с.38; 10, с.5]; специфічні права і обов'язки [11, с.156]; «права та обов'язки, юридична відповідальність та гарантії статусних прав» [12, с.11], права та обов'язки з обмеженнями [13, с.11].

Як видається, для повномасштабної характеристики правового статусу осіб, засуджених до обмеження волі, доцільно використовувати такі структурні елементи, як права, інтереси, обмеження прав і інтересів, обов'язки, гарантії і відповідальність, які в повній мірі здатні показати реальне правове положення вказаної категорії осіб.

У теорії держави і права суб'єктивні права всіх осіб, що створюються й надаються державою, розуміють у якості особливих юридичних можливостей діяти, вести себе певним чином, а також вимагати певної поведінки від інших осіб і звертатись при необхідності до відповідних компетентних органів за захистом [14, с.145]. Відповідно, права засудженого визначаються як «вид і міра можливої його поведінки під час відбування кримінального покарання, можливість користуватись певними соціальними благами для задоволення особистих потреб, які

закріплені в нормах конституції України і в інших правових актах» [12, с.13]. На основі наведених теоретичних дефініцій, права засудженої до обмеження волі особи можна розуміти у якості нормативно встановлених виду і міри можливої поведінки під час відбування покарання у виді обмеження волі. Разом із цим, слід зазначити, що право вимагати певної поведінки інших осіб і звертатись до відповідних органів за захистом своїх прав доцільно розглядати у якості окремого елементу правового статусу осіб, а саме у якості правових гарантій можливості реалізації прав.

Наступним елементом правового статусу засудженої до обмеження волі особи є її інтереси. Останні у правовій теорії розуміють у якості дозволених прагнень для задоволення своїх потреб і запитів, для володіння благами, цінностями, послугами [5, с.120]. Інтереси засуджених розуміють у якості закріплених у правових нормах конкретної дії устремління засуджених до володіння тими чи іншими благами, що задовольняються, як правило, в результаті об'єктивної оцінки їх поведінки під час відбування покарання [4, с.97; 10, с.18]. Відповідно, інтереси засудженої до обмеження волі особи можна визначити як нормативно встановлені устремління засуджених до володіння певними благами для задоволення своїх потреб під час відбування покарання у виді обмеження волі. Прикладами інтересів засудженої до обмеження волі особи можуть бути інтереси щодо отримання заходів заохочення, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та ін.

Якщо звернутися до розгляду правового статусу засуджених, можна стверджувати, що крім певного комплексу прав, обов'язків та законних інтересів їм притаманний також інший елемент – правообмеження. Це впливає і з тексту ч.3 ст.63 Конституції України, яка гарантує можливість користування засудженими всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені

законом і встановлені вироком суду. Разом із цим, ст.7 КВК уточнює, що правовий статус засуджених визначається законами України, а також цим Кодексом з урахуванням порядку й умов виконання і відбування конкретного виду покарання. Таким чином, правовий статус засуджених осіб об'єктивно відрізняється від загального правового статусу інших громадян і залежить від застосування до засудженого конкретного виду кримінального покарання.

Тому, важливим елементом правового статусу осіб, засуджених до обмеження волі, виступають обмеження здійснення прав і задоволення інтересів, що впливають із умови реалізації кари при відбуванні покарання. На загальнотеоретичному рівні обмеження прав і інтересів визначається у якості фактора, що детермінує ступінь свободи і захищеності особи, її взаємовідносини з державою, а також межі, яка проходить між законністю і її порушенням [15, с.97]. По відношенню до засуджених осіб, при виконанні покарань реалізація правообмежень носить обов'язковий, неминучий, невідворотній характер; реалізація кари власне і характеризує сутність і специфіку правообмежень засудженого [16, с.96, 187]. Правообмеження засуджених обумовлені самим поняттям покарання, яке закріплено у ст.50 КК України: «Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого». Таким чином, правообмеження слід виділити в окремий елемент правового статусу засуджених, а правообмеження осіб, засуджених до обмеження волі, при відбуванні зазначеного покарання слід визначити у якості законодавчо визначених обмежень щодо реалізації прав, обумовлених реалізацією каральної функції при відбуванні покарання.

Наступною складовою правового статусу є обов'язки. В загальній правовій теорії обов'язки розуміють як міру належної пове-

дінки зобов'язаного суб'єкта [17, с.232]. У спеціальних правових джерелах, присвячених аналізу обов'язків засуджених осіб, обов'язки визначаються у якості складової правового статусу засуджених, що формується з двох груп обов'язків – загальногромадянських і спеціальних, в яких проявляються особливості правового положення засудженої особи [18, с.193, 196, 204]. Тому обов'язки засудженої до обмеження волі особи можна визначити як закріплену в законодавстві міру необхідної поведінки засудженої особи для досягнення мети покарання під час його відбування у виді обмеження волі.

Черговим елементом правового статусу осіб, засуджених до обмеження волі є гарантії. Останні у загальнотеоретичних правових джерелах визнаються елементом правового статусу громадян, умовою, що формують механізм ефективної реалізації інших елементів правового статусу, забезпечують їх реальність, постають у якості засобів охорони і захисту ефективності прав і обов'язків [6, с.14; 15, с.99–101; 12, с.12]. Визнається, що права, свободи і обов'язки людини і громадянина – ніщо без гарантій, які здатні їх реалізувати [6, с.36]; про справжні права і свободи можна говорити лише там, де вони не тільки мають під собою тверді матеріальні гарантії, але і суворо охороняються спеціальними засобами від порушень. Видами гарантій в теорії права називають соціально-економічні, політичні, суспільні, ідеологічні, юридичні [19, с.123, 126–127]. У спеціальній правовій літературі юридичні гарантії розуміють у якості умов реалізації прав, законних інтересів і обов'язків засуджених [4, с.40]. Таким чином, юридичні гарантії можна розглядати як елемент правового статусу засуджених до обмеження волі осіб, що постають умовою реалізації інших елементів їх правового статусу.

І, нарешті, останнім елементом правового статусу осіб, засуджених до обмеження волі можна назвати відповідальність. За визначенням Великого юридичного словника,

юридична відповідальність, як різновид соціальної, є передбачений нормами права обов'язок суб'єкта правопорушень зазнавати несприятливі наслідки [1, с.781]. Відповідно, юридична відповідальність засуджених у спеціальній юридичній літературі розглядається як важливий важіль впливу, засіб забезпечення законності і правопорядку; полягає у «чесному, сумлінному виконанні засудженими державних приписів і здатність до оцінки ними своїх дій в тій чи іншій визначеній законом формі, відповідати за негативні наслідки своїх вчинків» [12, с.11, 16]. По відношенню до осіб, засуджених до обмеження волі юридичну відповідальність можна визначити як настання негативних наслідків порушення закону при відбуванні покарання у виді обмеження волі.

В теорії держави і права визнається що слід розрізняти загальний для всіх правовий статус громадянина і спеціальний (родовий) статус певної групи громадян і індивідуальний (окремий) статус конкретних осіб [103, с.53]. Така позиція підтримується і представниками теорії кримінально-виконавчого права, які теж вказують на ці три правові статуси особи, зазначаючи, що «Правовий статус засуджених являє собою різновид спеціального правового статусу, що в свою чергу поділяється на правові статуси осіб, які відбувають різні види покарань (позбавлення волі, виправні роботи і т. ін.)» [20, с.45].

Кожен конкретний вид покарання повинен містити визначений у законі конкретний обсяг заборон, обмежень, які характеризують каральну сторону покарання і втілюватись у правах і обов'язках засудженого, що формують його правове становище. Обмеження і видозміна прав і обов'язків засудженого залежать від характеру покарання, а отже і правове становище засуджених повинно розглядатись в залежності від виду покарання [9, с.39]. Тому правове становище осіб, засуджених до обмеження волі, залежить, перш за все, від факту призначення їм покарання у виді саме обмеження волі, оскільки за таки-

ми особами закріплюються властиві лише їм специфічні права, інтереси, гарантії, обов'язки, застосовуються особливі правообмеження, що дозволяє віднести засуджених до такої групи громадян, які мають спеціальний статус.

Правовий статус осіб, засуджених до відбування певного покарання, є відображенням політики держави, щодо встановлення певних обмежень правового становища, і залежить від виду і розміру призначеного винній у злочині особі засобу кримінально-правового характеру, порядку й умов його реалізації [21, с.128]. Через цей фактор указана група осіб відповідно до ст.63 Конституції України на правових підставах певним чином обмежується у своїх правах, а отже отримує особливий правовий статус. Він характеризується тим, що засуджені до обмеження волі особи мають ті ж права і обов'язки, що й всі інші громадяни України, але з певними характерними обмеженнями, які повинні визначатись насамперед за законом. Визнається, що тільки закон може обмежити громадянина в правах, визначити зміст покарання (кару), порядок реалізації кар; жоден підзаконний нормативний акт не повинен містити норми, що обмежують права засуджених, передбачені законом, змінювати чи доповнювати встановлені законом порядок і умови виконання покарання [22, с.88].

Як видається, правовий статус осіб, засуджених до обмеження волі складається з двох груп прав, обов'язків і інтересів, а саме: 1) певний комплекс прав, свобод і обов'язків, ідентичний правам і обов'язкам вільних громадян; 2) певний комплекс обмежених законом та вироком суду прав і специфічних, притаманних тільки вказаним особам інтересів і обов'язків. Усі вони зумовлюються особливим правовим статусом осіб, засуджених до обмеження волі.

До першої групи прав і обов'язків осіб, засуджених до обмеження волі, не обмежених ні за законом, ні за вироком суду, ідентичних правам та обов'язкам вільних громадян, мож-

на віднести, наприклад, такі політичні права, як право на звернення до органів державної влади, свободу думки і слова, свободу світогляду та віросповідання; а також такі особисті права, як право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я середовище та ін. Наведені та інші права й свободи гарантуються провідними міжнародними актами з прав людини, наприклад, Загальною декларацією прав людини і громадянина, Конституцією України, а також конкретизуються у КВК, комплексі нормативних актів у сфері трудового права, охорони здоров'я тощо.

До обов'язків осіб, ідентичних обов'язкам вільних громадян, можна віднести, наприклад, обов'язок дотримуватись Конституції і законів України, обов'язок сплачувати податки, не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати збитки тощо, які встановлюються Конституцією України, та рядом нормативних актів податкового, екологічного права, кримінальним, адміністративним, цивільним законодавством й та ін.

До другої групи прав та обов'язків, а саме, до тієї групи обмежених прав та специфічних обов'язків, яка притаманна тільки особам, засудженим до обмеження волі, можна віднести, наприклад, виборче право, право вибору місця проживання, свободу пересування тощо; а також обов'язки дотримання Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, реєстрації, проживання за особистим посвідченням тощо.

Обмеження у вказаних правах можуть виражатись, зокрема, у тому, що особи, засуджені до обмеження волі, хоча й мають виборче право, а саме право голосу на виборах і референдумах, яке гарантується відповідно до ст.70 Конституції, однак не можуть бути обраними народними депутатами у разі, якщо вони мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку (ст.76 Конституції України).

Інше право – право вибору місця проживання також є значно усіченим у осіб, засу-

джених до обмеження волі. Воно виражається у тому, що вказані особи за загальним правилом повинні проживати у спеціальних гуртожитках. І лише у разі, якщо засуджені, які мають сім'ї, не порушували встановленого порядку виконання покарання, після відбуття шести місяців терміну покарання за постановою начальника виправного центру вони можуть отримати право на проживання зі своїми сім'ями на орендованих квартирах або у придбаному житлі у межах виправного центру (частина 7 ст.59 КВК).

Що стосується права пересування осіб, засуджених до обмеження волі, то воно детально регламентується нормами глави 13 КВК України. Так, Кодекс детально регламентує процедуру направлення осіб, засуджених до обмеження волі до місця відбування покарання, причому у певних випадках, таке направлення може бути здійснене під вартою (ст.57 КВК). Відповідно до частини 2 ст.59 КВК у певних випадках засудженим можуть бути дозволені короткострокові виїзди за межі виправного центру. Однак слід зазначити, що у якості заходу заохочення по відношенню до засудженого може бути застосовано дозвіл на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру у святкові, неробочі та вихідні дні (частина 1 ст.67 КВК). Без такого дозволу засуджені зобов'язані знаходитись в межах виправного центру, а отже право на вільне пересування таких осіб є майже повністю обмеженим.

Засуджені до обмеження волі особи повинні виконувати в тому числі й притаманні тільки їм, установлені нормами КВК обов'язки. Так, особи, засуджені до обмеження волі, повинні виконувати законні вимоги адміністрації виправного центру, що стосуються порядку відбування покарання; особи, яким дозволено проживати разом із сім'ями повинні до чотирьох раз на тиждень з'являтися на реєстрацію до виправного центру; проживати за особистим посвідченням тощо.

Таким чином, правове становище осіб, засуджених до обмеження волі, характеризу-

ється специфічним сполученням прав і обов'язків, які мають вільні громадяни, а також прав і обов'язків, притаманних лише особам, засудженим до обмеження волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М. : ИНФРА-М, 1999. – VI. – 790 с.
2. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
3. Комментарии к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации и Минимальным стандартным правилам обращения с заключенными / под общ. ред. П. Г. Мищенкова. – М. : Эксперт. бюро-М, 1997. – 795 с.
4. Селиверстов В. И. Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказания / В. И. Селиверстов. – М. : Акад. МВД РФ, 1992. – 150 с.
5. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 294 с.
6. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учебное пособие / Л. Д. Воеводин. – М. : Изд-во МГУ, Издат. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1977. – 304 с.
7. Васильев А. М. Правовые категории / А. М. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.
8. Рябинин А. А. Исправительно-трудовое (уголовно-исполнительное) право Российской Федерации / А. А. Рябинин. – М. : Юристь, 1995. – 208 с.
9. Сперанский И. А. Советское исправительно-трудовое право (учебное пособие по спецкурсу) / И. А. Сперанский, О. Ф. Шишов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1965. – 93 с.
10. Бандурка О. М. Правове положення засуджених до позбавлення волі : посібник / О. М. Бандурка, В. П. Севостьянов. – Х. : Основа, Ун-т внутр. справ, 1997. – 242 с.
11. Зубков А. И. Теоретические вопросы правового регулирования труда осужденных в советских исправительно-трудовых учреждениях / А. И. Зубков. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1974. – 172 с.
12. Осауленко О. І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавство України (загальнотеоретичні питання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. І. Осауленко ; НАВСУ. – К., 1997. – 18 с.
13. Блехман Б. Я. Теоретические вопросы правового положения осужденных // Проблемы охраны прав и интересов осужденного / Б. Я. Блехман // Сборник науч. трудов. – Кемерово : Кем. ГУ, 1985. – С. 11–14.
14. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия: теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та., 1972. – 292 с.
15. Малько А. В. Об ограничениях прав и свобод человека и гражданина в проекте конституции Российской Федерации А. В. Малько // Государство и право. – 1993. – № 3. – С. 97–98.
16. Степанюк А. Ф. Сущность исполнения наказания / А. Ф. Степанюк. – Харьков : Фолио, 1999. – 256 с.
17. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 1999. – 520 с.
18. Ременсон А. Л. О правовых обязанностях заключенных / А. Л. Ременсон // Труды Томск. гос. ун-та им. В. В. Куйбышева. – 1966. – Том 183. – Серия юридическая. – С. 193–204.
19. Матузов Н. И. Субъективные права граждан СССР / Н. И. Матузов. – Саратов : Саратовск. юрид. ин-т им. Д. И. Курского, 1966. – 293 с.
20. Курс кримінально-виконавчого права України: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джузи. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 416 с.
21. Миняева Т. Ф. Политика государства

в сфере обеспечения правового положения осужденных / Т. Ф. Миняева // Правоведение. Известия Высших учебных заведений. – 2000. – № 1 (228). – С. 128–129.

22. Сперанский Н. А. Некоторые теоретические проблемы правового регулирования

исполнения наказания и применение к осужденным мер воспитательного воздействия / Н. А. Сперанский // Актуальные проблемы криминологии и исправительно-трудового права : сб. науч. трудов. – М. : ВЮЗИ. – 1990. – С. 87–88.

Кам'янець Т. В. Загальнотеоретична характеристика правового статусу осіб, засуджених до покарання у виді обмеження волі / Т. В. Кам'янець // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 432–438 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10ktvvov.pdf>

Розглянуто проблемні питання, що виникають при нормативному закріпленні та реалізації елементів правового статусу засудженими до покарання у виді обмеження волі. Запропоновано шляхи вирішення виявлених проблем.

Каменец Т.В. Общетеоретическая характеристика правового статуса лиц, осужденных к наказанию в виде ограничения воли

Рассмотрены проблемные вопросы, возникающие при нормативном закреплении и реализации элементов правового статуса осужденными к лишению свободы. Предложены пути решения выявленных проблем.

Kamenec' T.V. General-Theoretical the Characteristic of a Legal Status of the Persons Condemned to Punishment in the Form of Restriction of Will

Considered problematic issues that arise at normative fastening and realization of elements of the legal status of persons sentenced to punishment of restriction of freedom. The ways of solving the revealed problems are offered.